

UDK: 930.85(497.5)»1948/1952«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 7.III.1994.

Boljševizacija i ideologizacija hrvatske kulture i umjetnosti (1948.)

ZLATA KNEZOVIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Rad, u prvom dijelu, analizira glavne partijske, posebno agitpropovske direktive za provođenje boljševizacije i ideologizacije cjelokupnog života, posebno hrvatske kulture i umjetnosti.

Drugi dio je analiza časopisa i ostalog tiska koji su morali provoditi te partijske upute.

Uvod

Komunistička je partija, nakon preuzimanja vlasti 1945. godine, sustavno presađivala dobro uhodane mehanizme sovjetskoga boljševičkog centralističkog sustava da bi se što prije učvrstila na vlasti. Nemilosrdno je uklanjala sve i svakoga, često iz straha, da ne bi bila ometena u svojim namjerama. Na svim poljima rada i ljudskog življenja, na svim punktovima od političkih do civilnih, postavljala je sebi odane i poslušne ljude.

Cjelokupni politički, pravni, ekonomski, društveni, kulturni i umjetnički život partija je organizirala, po sovjetskome modelu, u obliku piramide s vrhom u Beogradu, obavijene čvrsto ispletenom mrežom koja se nije mogla nigdje prekinuti a kroz koju se nije moglo ništa provući bez partijske cenzure. Sve direktive dolazile su iz partijskog vrha koji je o svemu morao biti obaviješten. Samo tako mogao je uspostaviti brzu i potpunu kontrolu nad životom i radom cjelokupnog stanovništva svih gradova i sela od jedne do druge republike. Tako se partijski aparat širio, brojčano rastao i učvršćivao, a strah i strepnja među ljudima sve su više rasli. U radnim sredinama i ljudskim nastambama jedni su nestajali, drugi se pojavljivali na njihovim mjestima i u njihovu okružju bez najave ili objašnjenja. Strah od bližnjega uvukao se do u same obitelji.

Sve bogatstvo i sva raznolikost ljudske egzistencije u nepune tri godine svela se na jednu jedinu dimenziju – služiti jednoj partiji i njenoj ideologiji, »najboljoj« za sva vremena i za cijeli svijet, »najispravnijoj«, »najistinitijoj«.

¹ Zlata Knezović, Idejnopolitička uloga sovjetskih filmova u filmskom repertoaru u Hrvatskoj 1945–1952, ČSP, 20(1–2), Zagreb, 1988., 137–171. Zlata Knezović, Boljševizacija hrvatske kulture 1945–1947, ČSP, 24(1), Zagreb, 1992., 101–133.

Prve tri poratne godine bile su godine uvlačenja, priprema i učvršćenja komunističkog sustava u Hrvatskoj. Preživjeli hrvatski intelektualci, kulturni radnici i umjetnici, čak i simpatizeri novog sustava i sudionici partizanskog rata, bili su prepadnuti isključivom politizacijom i ideologizacijom cjelokupnoga kulturnog i umjetničkog života. Mnogi od njih su zašutjeli, a neki su se bojažljivo javljali. No, kormilo su u ruke uzeli mladi skojevci, uglavnom iz provincije, ali već dobro ideološki obilježeni.

Godine 1948. Agitprop (Agitacijsko-propagandni odjel) već je dobro funkcionirao i svakog se dana sve više i više učvršćivao i usavršavao s ciljem da oštro pazi na provođenje ideologizacije po sovjetskome modelu, s jedne, i boljševizacije, s druge strane. Presađivanjem sovjetskog dogmatizma i totalitarizma uz isticanje vjernosti i neograničene i ničim nepomućene ljubavi za sve što dolazi od boljševičke partije i sovjetskoga komunističkog sustava samo je jedan od oblika boljševizacije hrvatskoga kulturnog i umjetničkog života, koja se nije, međutim, zaustavila na toj sferi. Ona se uvlačila u sve sfere života i rada – od osnovnog školstva do najviših sfera ljudskog djelovanja.

Cilj ovog rada je pokazati na koji je način partija uspjela, namećući totalitarizam, provoditi boljševizaciju, a kroz nju i ideologizaciju hrvatske kulture i umjetnosti.

U 1948., godini sukoba s SKP(b)-om (Savezom Komunističke partije boljševika), započeta boljševizacija i ideologizacija se ne samo nastavila nego se još više ojačala i zaoštrila. KPJ i KPH su svim sredstvima i u svim sredinama nastojale pokazati i dokazati svoju vjernost SKP(b)-u i njegovoj ideologiji. Represivne mjere kojima se to provodilo iznenadile su čak i gorljive partijske pobornike u hrvatskim redovima.

1. Postupno preuzimanje partijske kontrole u kulturi

Partijska vlast i moć postupno ali sigurno nametala se i zauzimala političke pozicije žestokim političkim terorom, nasiljem i strahom koji se nazivao diktaturom proletarijata. Iako su ratnim saveznicima pri stvaranju nove Jugoslavije dana sva obećanja da će zemlja krenuti putem demokracije i slobode, zemlja je usmjerena prema totalitarizmu i komunizmu. Svim se sredstvima svladavao otpor demokratskih snaga koje se okrstilo »neprijateljima države«. A to su bili svi oni za koje se pretpostavljalo da ne dijele partijsku ideologiju i nisu bili partijski organizirani – svi građanski slojevi, činovnici, učitelji, srednjoškolski i sveučilišni profesori, obrtnici, vjernici svih vjera i crkava, posebno njihovi vjerski predstavnici – svećenici, naročito katolički, te svi bivši stranački pripadnici. Po selima su to bogatiji seljaci i tzv. kulaci.²

Od godine do godine, pa tako do pada komunizma, za sve promašaje u društvenom, ekonomskom i političkom životu okrivljavao se »državni neprijatelj«. Tako se u jednom dokumentu kaže da se u Varaždinu »sabotažom liječ-

² Vidi Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (ZKRZ), Hrvatski državni arhiv.

nika razvio tifus« ali da su poduzete »oštre mjere« zastrašivanja i »čišćenja«.³ Termini »banditizam« i »neprijatelj«, olako dodavani, plaćali su se životima. Od njih se teško moglo obraniti.

Partija se učvršćivala na vlasti i izvanpartijskim organizacijama tzv. transmisijama, po sovjetskome modelu, kojima su rukovodili partijski članovi. Sve su one bile hijerarhijski organizirane po pojedinim republikama s centralom na razini savezne države: Narodni front, Antifašistička fronta žena (AFŽ), omladinske, studentske, dačke, pionirske i boračke organizacije, javna tužilaštva, i dr., a u sve njih imala je uvid UDB-a (Ured državne bezbjednosti), kojoj ništa nije moglo promaknuti. Sve to bilo je uokvireno pravnom teorijom i praksom. Ustav iz 1946. godine bio je vjerna kopija Staljinova ustava za koji se kaže da je najdemokratskiji ustav, ali to nije spriječilo boljševike da pošalju više od šezdeset milijuna ljudi u smrt.⁴

Masovne izvanpartijske organizacije, osim što su okupljale ljude, mladež i djecu, provodile su potpunu kontrolu nad ljudima i njihovim djelatnostima i ulazile u obiteljske i osobne živote pojedinaca do samog prokazivanja. Njima ništa nije moglo promaknuti.

Uz masovne organizacije partijska moć u Hrvatskoj počivala je na komitetima, kojih je 1948. bilo već 88 kotarskih i 17 gradskih.⁵ Oni su izvještajima, redovitim i posebnima, obavještavali svoje vrhove o svemu što se zbiva na terenu njihove nadležnosti. Komunistička partija, ustrojena strogo hijerarhijski poput sovjetske, imala je svoje kongrese, centralni komitet (politbiro), zatim niz komiteta strogo podređenih uvijek višima: oblasne, kotarske, mjesne, općinske, ulične, tvorničke, univerzitetske, školske, vojne, itd.,⁶ a sve je to osiguravalo monolitnost partije.

Izvjestaji i dojave s terena, danas dragocjeni materijal, služili su partijskom rukovodstvu da »hitno intervenira« i provodi »čistke« po vlastitim mjerilima, da ima trenutačan uvid u sva poželjna i nepoželjna zbivanja te ova druga suzbije odmah u korijenu.⁷

Tako organizirana partija vrlo je brzo uspostavljala »red« i »poslušnost« i među svojim članovima i među civilnim stanovništvom. Opraštanja nije bilo. S jedne strane rigoroznost a s druge obilne društvene i materijalne povlastice poslušnim članovima, što u ratom opustošenoj zemlji nije bilo zanemarivo, osiguralo je partijskom vrhu miran san. »Poduzeti sve«, kaže se u jednoj depeši Centralnoga komiteta Komunističke partije Hrvatske (CK KPH), od nagrada do kažnjavanja, kako bi se uspostavila jaka kontrola u svim područjima života – sela i grada – od poljoprivrede do školstva, i svih drugih oblika življenja. Depeše su bile upozorenja, nalozi, zahtjevi. »Knjige depeša«, o kojima su ovisile

³ Arhiv Instituta za suvremenu povijest, CK SKHAP, 5, 1947., Dokumenti – »Političko stanje«.

⁴ Constantin Melnik, *La 3ème Rome, Expansion ou déclin de l'Empire communiste*, Ed. B. Grasset, Paris, 1985.

⁵ Berislav Jandrić, Pojave i oblici kažnjavanja članstva Komunističke partije Hrvatske, ČSP 24(1), Zagreb, 1992., 138, 141.

⁶ Isto.

⁷ Isto.

sudbine brojnih ljudi, uz izvještaje, dopuna su stravične slike jedne ideologije i jedne mašinerije koja sve drobi pred sobom. U depešama se nalaze podaci o ljudima i njihovu »grijehu«.⁸ Uz depeše, postojale su i specijalne telefonske linije od vrha prema dolje i obratno, a sve je to omogućavalo neobično brze intervencije. Kontrola je bila, dakle, okomita i vodoravna, a što je najgore, bila je proizvoljna i nije pružala nikakve mogućnosti pravne zaštite.

No ipak, glavni čuvari partijske vlasti i moći, provoditelji partijske linije i borci za njezinu čistoću na razini republika i federacije, bile su »partijske ćelije« kojima su rukovodili partijski »sekretari«. Svi partijski statuti bili su jedinstveni a na principu »jedno selo – jedna ćelija, jedna ulica – jedna ćelija, jedno poduzeće – jedna ćelija itd.«.⁹ Partijsku jedinicu mogla su sačinjavati najmanje tri člana, a odluke su se donosile po hijerarhijskoj vertikali, čija je glava bila u Beogradu i koja je zadržavala monopol nad svim odlukama. Svi niži u hijerarhiji samo su izvršavali partijske direktive vrha. Svaki neposluš kažnjavao se »čistkom«. Na tom principu sustav je mogao funkcionirati punih pedeset godina. Uz željeznu disciplinu i obilne povlastice sustav se zaštićivao vjernim znanstvenim i stručnim kadrom na svim razinama, od najnižih do najviših, koje je ideološki odgojio. Svi kadrovi regrutirali su se isključivo kroz partijski filter, što će ostaviti teške i dugotrajne posljedice na cjelokupno društvo.

Agitprop Centralnoga komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ) nije bio zadovoljan s postignutim rezultatima na »ideološko-odgojnom« planu pa obavještava republičke agitprope da »odjeljenje za ideološko odgojni rad« mora pristupiti novom obliku rada. Glavni i stalni zadatak odjeljenja bit će sustavno praćenje marksističko-lenjinističke propagande u dnevnom tisku, časopisima i svim drugim publikacijama.¹⁰ Republički agitpropi dužni su preispitati i proanalizirati cijelu 1948. godinu i dostaviti detaljne izvještaje saveznom Agitpropu. Izvještaji moraju obuhvatiti sva područja kao i sve što je bilo gdje i bilo kada tiskano: iz filozofije, povijesti, ekonomije, prava, estetike, biologije, fizike itd. Moraju naznačiti opseg teksta, ocijeniti njegovu »idejnost«, »odgojni značaj« te istaknuti njegove nedostatke, pogreške, skretanja. Partijski, frontovski, sindikalni, omladinski, AFŽ-ov i drugi politički tisak mora činiti jednu cjelinu u izvještaju, a drugu časopisi iz društvenih znanosti, književnosti, umjetnosti, politike, te znanstveni časopisi. Za taj veliki posao moglo se angažirati i »sposobnije i teoretski spremnije drugove partije i izvan agitpropa« koji bi posao obavili ili »individualno ili u komisijama«. Taj način rada morao je ostati trajna zadaća agitpropa, a izvještajima se još moraju dodati i ocjene i pregledi visokoškolskih i sveučilišnih udžbenika, iako je to već rađeno drugim kolosijekom.

Agitprop za Hrvatsku odgovorio je na zahtjev opširnim izvještajem u kojem izražava zadovoljstvo da tisak i publikacije u 1948. godini, u cjelini, provode i prate političku liniju »prilično sigurno i pravilno«.¹¹ Još im nedostaje konkretnost, živost, sistematičnost, dosljednost, često površnost, neproporcionalnost,

⁸ Vidi »Knjige depeša«, Arhiv ISP, CK KPH.

⁹ Berislav Jandrić, op. cit., 141.

¹⁰ Arhiv ISP, Agitprop, CK SKH, 1949., I, 26.

¹¹ Isto.

plan. A glavni nedostatak je što »ne uče dovoljno i ne predvode« već idu iza akcije.¹² Izvještaj navodi još neke njihove važne nedostatke kao: nisu dovoljno kritički, nemaju kriterija, besprincipijelni su, šablonizirani, samo registriraju, a morali bi istupati s »pravilnom kritikom i pravilnim tretiranjem pojedinih problema i pitanja.«¹³ Svi ti nedostaci prate i radio-stanice, provincijski tisak i pojedine rubrike centralne štampe.

Agitprop za Hrvatsku posebno kritizira autore što nedovoljno hvale uspjehe koji su se ostvarili u praksi, a previše ističu neuspjehe, te daje savjete na dvije stranice kako treba ukloniti tu štetnu pojavu. Samo naglašavanje uspjeha i zanemarivanje neuspjeha mogu pravilno usmjeriti čitaoce i u tome Agitprop vidi osnovni zadatak tiskane riječi. Upute su urodile plodom. Od tada svi komiteti u svojim izvještajima govore samo o uspjesima koje je tisak zabilježio na njihovu terenu, tipičnim formulacijama: »Naša agitacija stalno je bila usmjerena na uspjehe«, ili »... naročito su podvučeni uspjesi« itd.¹⁴ Gomilani neuspjesi ostali su nezamijećeni.

Kako je narod, međutim, odgovarao na svu tu propagandu i ideologizaciju? Iz izvještaja saznajemo da je bio bez većeg zanimanja za idejno-politički rad, da je slabo učio, da je partijsko članstvo na vrlo niskoj ideološkoj razini, ne obraća pozornost ideološkom odgoju »frontovaca«, izbjegava učenje itd. No, kako vjerovati da svi ti izvještaji opisuju pravo stanje na terenu kada su dobili upute da prešućuju i uljepšavaju ono što se oko njih zbiva? Jedno je jasno: ako je partija držala narod u stalnom strahu, ona je sa svoje strane živjela u neprestanom strahu od »nepoćudnih«, »reakcionarnih elemenata«, »reakcionarne buržoazije koja svojom ideologijom vrši utjecaj na radne mase«, od »reakcije«. Zato je stalno posezala za novim mjerama, novim akcijama, novim kontrolama.¹⁵

Da bi partija imala što bolju kontrolu i uvid u život i rad svakoga pojedinog umjetnika, znanstvenika, stručnog djelatnika, otpočela je osnivanje raznovrsnih udruženja, društava. Tako su osnovana društva književnika, likovnih umjetnika, glazbenika, novinara, filatelista i mnoga druga koja su se automatski uključivala u istovrsna savezna udruženja. Svako udruženje imalo je i svoj klub, a sve prema iskustvima Sovjetskog Saveza, gdje su se održavali kružoci marksizma-lenjinizma. Svaki drugi pristup ocijenjen je kao neznanstveno i idealističko zastranjivanje koje šteti i koči razvoj znanosti, a posebno razvoj mladoga znanstvenoga kadra.¹⁶

Školstvo, naročito srednje škole i sveučilišta, zadavalo je partiji mnogo problema. Ona ih je mislila razriješiti uvođenjem obaveznog predmeta – marksizam i lenjinizam. Stare kadrove je smatrala ideološki krivo orijentiranima, a ideološki »ispravno« orijentiranih kadrova još nije imala. Nedostajali su joj i marksističko-lenjinistički udžbenici. Zato su se odmah počeli prevoditi sovjetski udžbenici iz društvenog i svih drugih područja.

¹² Isto.

¹³ Isto.

¹⁴ Agitacija i propaganda, III., Agitprop, CK SKH, 1949., III., 14, 2, 3, brošura.

¹⁵ Agitacija i propaganda, III., Agitprop, CK SKH, 1949., II., 14, 2, 3., brošura.

¹⁶ Isto, 3, 4.

Da bi postigla što više uspjeha, partija je, po sovjetskom sistemu, uvela u nastavu novu metodiku koja bi trebala stvarati i odgajati novi, marksističko-lenjinistički duh u kojem je partija vidjela sve svoje ideale. Naročito je taj duh trebalo ucijepiti u filozofiju, povijest, književnosti i umjetnost, pravo, ekonomiju, izdavačku djelatnost. Samo svestrana i jaka ideološka borba može istisnuti ustaljena »nenaučna i štetna shvaćanja«. ¹⁷ Kada marksističko-lenjinistička ideologija ovlada srednjim i visokim školstvom, sveučilištima i akademijama, onda je potpuni uspjeh ideologije zajamčen. Osnovno školstvo ne nameće partiji nikakve probleme jer je ono vrlo brzo dospjelo u ruke partijskih kursista pa je tu partijska linija osigurana.

Ideološku borbu trebalo je posebno ojačati u književnosti i umjetnosti, gdje se smatralo da je još jak zapadno-europski utjecaj, tj. utjecaj »dekadentne umjetnosti«. Partiji je predstojao zadatak da okupi sve »napredne umjetnike realiste« i organizira ih u borbi za »idejnu čistoću« umjetnosti, u borbi za »socijalistički realizam«, u borbi protiv »dekadencije i svih nakaradnosti«, rezultata »trulenja kapitalizma«, »potpunog moralnog i idejnog raspadanja buržoaske umjetnosti«. Takvu umjetnost treba zamijeniti novom, socijalističkom sovjetskom umjetnošću i književnošću, prožetima visokom idejnošću i partijsnošću. Da bi partija to postigla, pripremila se za još odlučniju i oštriju borbu, za »sistematskije odgajanje masa u duhu vjernosti i ljubavi prema SSSR-u« i ostalim revolucionarnim pokretima, zaključio je Milovan Đilas na V. kongresu KPJ. ¹⁸

Masovnih organizacija partiji nije nedostajalo – od uličnih do organizacija u radnim sredinama preko kojih se vrlo brzo doznalo od »što tko radi« do »što tko misli«. Teže je bilo, međutim, svakodnevno znati što misle i govore profesori na satovima iza zatvorenih vrata. No, i tome je partija brzo doskočila. Na svakom predavanju, za koje je uostalom svaki profesor morao unaprijed dati svoj plan i program sveučilišnom, odnosno srednjoškolskom nadzornom organu, a morao je također unaprijed napisati sva svoja predavanja i dostaviti ih istom organu, sigurnosti ipak nije bilo. Svaki od njih mogao je pred svojim slušaocima i odstupiti od napisanog teksta. Partija je i za takve slučajeve pronašla rješenje. Na svim predavanjima, da sami profesori to nisu znali, sjedili su agitpropovci – katkad studenti a katkad samo doušnici ili, ljepše rečeno, dojavljivači. Plaćeni za tu uslugu, oni su bilježili svaku riječ ili davali svoja proizvoljna mišljenja i ocjene i dostavljali ih Agitpropu. Na temelju tih izvještaja Agitprop Hrvatske upućuje detaljne izvještaje Agitpropu u Beograd s podrobnim podacima o svakom pojedinom profesoru i njegovu ponašanju iza zatvorenih vrata.

Osvrnut ćemo se na jedan od takvih izvještaja nastavne godine 1948./49., koji je u ime Agitprop komisije CK Hrvatske potpisao Mile Popović i uputio Agitpropu CK u Beogradu. Izvještaj daje odgovore na upite po točkama upućene svakoj pojedinoj republici. Prvo je trebalo iscrpno analizirati planove i programe humanističkih predmeta na filozofskom, ekonomskom i pravnom fakultetu. Zatim ocijeniti nastavni kadar na fakultetima i pod točkom tri ocijeniti ideološko-odgojni rad studenata i nastavnika. Izvještaj je iscrpan. ¹⁹

¹⁷ Isto, 6, 7.

¹⁸ Isto, 8.

¹⁹ Isto, 1.

Unaprijed razraditi nastavni plan i program, napisati predavanja, dostaviti ih na uvid i ocjenu Agitpropu – i to isključivo ideološku ocjenu jer za stručnu nije bilo kompetentnoga kadra – nailazilo je na otpor brojnih profesora. Imena su im navedena u izvještaju. Novi obavezni predmeti također su naišli na negodovanje i većine profesora i studenata: osnove marksizma-lenjinizma, politička ekonomija (sovjetska teorija), pedagogija, metodika (obje sovjetski autori), predvojnička obuka, fizička kultura (obje također po sovjetskim autorima). Više od pedeset sati predavanja i vježbi za studente na tjedan. I srednjoškolcima se satnica povećala. Zadovoljan je samo Agitprop, za koji se u studij »unosi sistematičnost«, oduzima sloboda profesorima a studenti i daci dobivaju »stručno i idejno«. Plan i program sastavljala je partijska organizacija u nazočnosti nastavnog vijeća u kojemu su prevladavali članovi partije.

Kontrola nad satnicom nije još bila uspostavljena ali će tome partija i Agitprop brzo doskočiti. Agitpropov izvještaj upozorava Centralni Agitprop u Beogradu da postoje »neprijateljski raspoloženi nastavnici«, a to su svi oni koji ne žele predati unaprijed utvrđen plan i program. Za njih to znači ukinuti im »dosadašnje mogućnosti da svoj neprijateljski rad kriju iza pomanjkanja programa«. ²⁰ Mile Popović, u ime Agitpropa Hrvatske, obećava da će partijski komitet i partijska »čelija« studenata i profesora, vrlo brzo skršiti taj njihov otpor i ovladati situacijom jer već imaju razrađenu metodu rada i iskustvo u tim poslovima.

Novi plan i program, uvjerava izjavitelj Mile Popović, na stručnoj su i idejnoj visini, gdje idejna visina zapravo pokriva stručnu, iako mu se čini da velik broj nastavnika nije još, kako kaže, raščistio s ostacima buržoaskog nauka. Od osnova marksizma i lenjinizma, ili dijalektičkog i historijskog materijalizma, autor izvještaja očekuje mnogo. Taj predmet morao bi se protegnuti i izbrisati mnoge druge predmete i dati studentima, i dacima, »najviša znanja«. Posebno se to odnosi na filozofsku grupu.

Na sljedećih devet stranica M. Popović ocjenjuje idejnost i stručnost predavanja i seminara od katedre do katedre. Petnaest profesora Filozofskog fakulteta, sedam profesora Ekonomskog fakulteta, svi profesori i asistenti Pravnog fakulteta, dobili su ocjene. Svi profesori i asistenti navode se punim imenom i prezimenom. I danas, 43 godine nakon tog izvještaja, mučno je čitati to agitpropovsko vrednovanje visokoobrazovanih i stručnih kadrova koji su bili na čelu hrvatske kulture i znanosti uoči i neposredno nakon rata. To gore što su iza tih proizvoljnih ocjena jednoga partijskog ideologa dolazili u pitanje ljudske sudbine i životi. Ponegdje se u izvještaju navode imena studenata – partijskih špijuna koji su obavještavali Agitprop. I sve ostale fakultete pratila je ista sudbina. No, zadržat ćemo se na spomenuta tri fakulteta.

Filozofski fakultet: Najprije je na udaru bila katedra čiste filozofije, što dakako ne začuđuje. Filozofija kao disciplina odbacuje svaku dogmu, pa dakako i dogmatski marksizam. Profesor Vladimir Filipović kritiziran je u nekoliko navrata pa se, kaže se u izvještaju, stanje »nešto poboljšalo«, »savjesnije« se priprema za predavanja, nešto više pazi na idejnost i služi se klasicima marksizma-lenjinizma. Na seminarima su se počela proučavati djela iz marksističke filozofije.

²⁰ Isto, 1.

Profesori povijesti, prof. Grga Novak i prof. Miho Barada teško su optuženi. Osim zakašnjavanja na predavanja, »nijeku« im ni seminari ni predavanja na »naučnoj visini« jer u njima »uopće nema idejnosti«, a u popisu literature nema »niti jedno djelo sovjetskih klasika«. Prof. Novak počne čitati napisano predavanje ali brzo »sklizne« na razgovor, iznosi »gole činjenice«. Općenito, predavanja su mu »potpuno nenaučna«, bez ikakva znanstvenog objašnjenja, »uopšte« ne unosi marksizam, ne mijenja mišljenje i smatra da to nije ni potrebno itd. Prof. M. Barada se više »zalaže«, trudi se, prihvaća historijski materijalizam ali ga ne umije primijeniti i sl. Profesoru Josipu Matasoviću priznaje se stručnost, pokušava se služiti sovjetskom literaturom, ali se zbog starosti više ne može preorijentirati. Profesor Jaroslav Šidak ocijenjen je kao nešto »pozitivniji« jer »pokušava i trudi se«.

I tako redom o svim profesorima i asistentima sa svih 15 katedri. Jedni, mladi, »pokušavaju« i »trude se«, drugi su »bezidejni« i »ideološki neizgrađeni«, dakle, »nestručni« i »nenaučni«, pa prema tome »ne zadovoljavaju« pa čak ni onda kada »pokušavaju 'začiniti' predavanja izvadcima iz sovjetskih literarnih časopisa«. Jedni su »klerikalci«, drugi »prazni«, neki se čak, iako mladi, »ne bi ni mogli stručno i ideološki razviti«. Neki su opet »dobri frontovci« pa se pretpostavlja da će se moći »idejno« razviti, što odmah podrazumijeva i stručno. Jedan je »senilni starac« pa će u penziju, drugi opet ne pokazuju »otvoreno neprijateljstvo«, neki su već »ideološki izgrađeni«, neki već predaju »naučno i ispravno«, neki to žele pa ne mogu te umjesto njih asistenti »unose u seminare i tečajevе idejnost« a negdje (filozofija i pedagogija) »studenti komunisti daju ton radu u seminarima«. No, zbog »preopterećenosti« ti studenti stručno zastoja za »vanpartijcima«, a to se događa i po drugim grupama te je »naučno i ideološko usmjerenje« lošije.

Na Ekonomskom fakultetu, međutim, plan od 1945. godine mijenjao se nekoliko puta. Ali »idejnost i naučnost« na pojedinim katedrama »nije nikako na visini«. Novi predmeti – osnove marksizma-lenjinizma, politička ekonomija, povijest političke ekonomije, te financijski sistem, u rukama su nastavnika komunista pa prema tome »zadovoljavaju sa stanovišta idejnosti i partijnosti«. Ali sedam je profesora u izvještaju navedeno kao primjeri »bezidejnosti i ne-naučnosti«, pa evo za njih formulacija: »neprijatelj narodne vlasti i Partije«; bivši dekan »prikriveni neprijatelj sadašnjeg poretka«; asistent »klerofašističkog profesora«, »pristalica Maltusove teorije«, »ni trunke idejnosti«, »prema tome ne-zadovoljava«, nekad tako mislio a danas ima grešaka »ideološke prirode«, »nepravilne postavke i greške«, »kafanski način izlaganja«. Ili: »čak stare njemačke škole«, »ne poznaje političku ekonomiju ni marksizam«, »germanofil«, »neprijatelj sadašnjice«, »ironizira našu stvarnost«, »okorjeli pripadnik buržoaske klase i neprijatelj socijalizma«, a završava se globalnom ocjenom: »dobrim dijelom njemački đaci, opterećeni svim negativnostima tih škola, (dogmatičnost, objektivizam, metafizika)«, te kao takvi nemaju nikakvih »uslova za rad na fakultetu«, i u zagradi se navode imena tih profesora. Opći problem tog fakulteta je – kako izmijeniti i popuniti kadar na katedrama. Stručnjaka više nije bilo. Bili su ili maknuti, ili smaknuti.²¹

²¹ Isto.

Pravni je fakultet puno bolje prošao. Novi plan je također odobrila partijska organizacija nastavnika i studenata, programi nisu svi dostavljeni, ali su dojavljivači ocjenjivali »idejnost i naučnost«. I tu padaju ocjene kao »nema ni minimalnog poznavanja historijskog materijalizma«, »nosi pečat idealističkog gledanja na razvoj i suštinu rimskog prava«, »nema izrazito neprijateljskih stavova«. Neki profesori u »nastojanju da pokažu« svoju novu orijentaciju, čak i »predugo govore« o dijalektičkom materijalizmu. Program koji je sastavljen po uzoru na sovjetske programe »zadovoljava« i na »visini je što se tiče idejnosti i partijnosti«. Program »zadovoljava, nema zamjerke u naučnosti odnosno partijnosti«. Kod nekih je pak uočljiva »ideološka zbrka«, ili »tumači« suviše »formalno-dogmatski«, »bitna osobina njegovih predavanja jeste naprtijnost i često prikriven ironičko neprijateljski stav«. No, teško je bilo naći zamjenu, nastavnika ili asistenta komunista koji bi ovom predmetu dao »potrebnu partijnost i naučnost«. Treći pak opet »iako dobronamjerno vulgarizira marksizam«. Samo profesori ili asistenti komunisti uspijevaju raditi »vrlo lijepo i interesantno« te »pravilno« bez »idejnih zastranjivanja«. Neke profesore treba čak »pod hitno penzionirati« jer su »formalno dogmatski«, »apolitični«, drugi suviše »raspravljaju o raznim buržoaskim teorijama«; ili neki treći »znade praviti i ovakove greške« itd. No, čim je u pitanju pripadnik partije ili čak ako je netko i »vanpartijski komunista«, ima »uslova«, »dobro predaje«, »predaje marksistički«. Iako čak neki profesor »nema izrazitijih grešaka«, ipak »dade se naslutiti« da »njegovo držanje prema našem novom društvenom uređenju nije iskreno«, a za one koji »nikad neće moći bolje predavati, jedini je izlaz da ga se penzionira, a na njegovo mjesto postavi jednog komunistu«. No, komunista stručnjaka bilo je malo. I tako ni jedan zatečeni profesor ili asistent nije mimoišao partijsku ocjenu iako malo manje pogubnu od grupe profesora Ekonomskog fakulteta.²²

Što se tiče opće ocjene koju je trebalo izreći pod točkom 2, autor dijeli cijeli zatečeni kadar na tri grupe. Prvu grupu čine »stari profesori«, »pristalice starog građanskog poretka«, po »idejno-političkom« uvjerenju »klerikalci, masoni, dekadenti u nauci«.

Drugu grupu, a njih je najviše, čine oni koji »prihvataju naš poredak kao činjenično stanje s kojim se treba pomiriti« te mnoge stvari provode »iz bojaznosti da se ne bi zamjerali narodnim vlastima ili studentskoj organizaciji«. A to bi bilo nadasve opasno.

Treću čine uglavnom mladi ljudi, asistenti koji se »pozitivno« odnose prema novoj državi, simpatiziraju s partijom ili su njezini članovi, rade za front, pouzdani su i pomažu da partija što više ojača na sveučilištu.

Rekli smo da su i ostali fakulteti podvrgnuti kontroli i da se njihov rad pratio iznutra i izvana. Partija je ubacivala svoje ljude na razne načine, no naš izvjestitelj se žali Centralnom Agitpropu CK KPJ da to još nisu uspjeli učiniti na Poljoprivredno-šumarskom fakultetu, čije vijeće još djeluje bez partijskih članova, dok su po drugim fakultetima sva vijeća već razbijena. Partijski kadrovi

²² Isto.

nedostaju na tehničkom, elektrotehničkom, strojarskom, građevinskom, rudarskom, šumarskom i ekonomskom fakultetu. Nedostatak partijskoga kadra osjetan je i na jezičnim katedrama Filozofskog fakulteta, te naročito povijesti i filozofije, ali su već na pomolu partiji vjerni mladi kadrovi, ideološki osposobljeni.

Ideološko-odgojno sa studentima i sveučilišnim profesorima radilo se na ideološko-političkim tečajevima. Izvjestitelj nastavlja da taj rad zadovoljava, što dokazuje brojčanim podacima. Materijali su se proučavali u grupama – partijci, izvanpartijci, omladinci. Radilo se u četiri sektora: ideološko-teoretskom, agitaciji i tisku, kulturno-umjetničkom radu, društvu za znanstveno uzdizanje studenata. Agitprop i Sveučilišni komitet usko su surađivali i organizirali rad.

Strogo su kontrolirani i predavači i polaznici tečajeva. Kontroliralo se svakog pojedinog predavača i pojedinačno svakog polaznika, i to preko knjige evidencije, u kojoj je upisano ime predavača i ocjena koju je dobio od agitpropa ili za to zaduženog člana »biroa«. Jednako su kontrolirani i svi članovi partije i omladinci. Podacima se kasnije koristilo kadrovsko odjeljenje pri pisanju karakteristika koje su pratile svakog pojedinca. Kontrola se još provodila preko partijske ćelije, koja je pazila da ne bi došlo do bilo kakvog »iskrivljavanja« ili »zlonamjerne ili naivne« primjedbe. Sama predavanja pisana su unaprijed, a odobravao ih je za svaku godinu rukovodilac agitpropa. Za nagradu najbolji bi dobivali »prelaznu zastavicu« unutar samog fakulteta ili sveučilišta. Takva nagrada dodjeljivala se prirodoslovno-matematičkom fakultetu, medicini, pravu, veterini, rudarstvu, dok se filozofija i farmacija nisu isticale.²³

Ideološki odgoj nastavnika na fakultetima tekao je drugim putem, ali također preko »kurseva« ili »kružoka«, a svi profesori i asistenti morali su biti obuhvaćeni. Iz statističkih podataka se, međutim, vidi da se svi nisu odazivali, nego 60 do 95 posto njih. Kao i za studente, vodila se višestruka kontrola. Izvještaj navodi i obaveznu literaturu: Lenjin, Staljin, Ždanov, Đilas, Marx, Engels, Kardelj, Kidrić, Tito.²⁴

Ovaj izvještaj je tip, model koji su morale slati Agitpropu Hrvatske sve radne sredine i sve masovne organizacije, te svaka partijska ćelija, svakih petnaest dana, a republički je agitprop slao svoje izvještaje Centralnom Agitpropu CK SKJ u Beograd. Uz petnaestodnevne izvještaje slali su se i godišnji izvještaji. Sve je to bilo preuzeto iz sovjetske prakse.

Međutim, javnost nije u početku bila upućena u tu praksu. Tek kada se počela suočavati s posljedicama, shvatila je da zidovi imaju uši i da se ništa ne može sakriti. Nikakav se otpor tome nije mogao pružiti. Moglo se samo postati oprezniji. I malo po malo u ljude se uvlačilo nepovjerenje prema bližnjima, prema okolini. Svatko se svakoga bojao, a to je upravo ono što je partija na vlasti htjela postići da bi ovladala ljudima. U tome je i uspjela. Strah za golu egzistenciju, nagrade prokazivačima, etiketiranje i zastrašivanje, dobro prokušane lenjinsko-staljinske metode, učvrstile su partiju na vlasti.

²³ Isto, 2.

²⁴ Isto, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

2. Glorifikacija partije i Sovjetskog Saveza

Dobro se tako učvrstivši na vlasti, poduprijevši se pravno i zakonodavno, ovladavši svim institucijama po boljševičkim metodama, partija na vlasti nije još time bila zadovoljna. Poput boljševičke, i ona je htjela biti predmet glorifikacije, a ne samo apsolutni gospodar i naredbodavac, pa je prisilila cjelokupno kulturno i umjetničko stvaranje da joj bude poslušni sluga.

Zastrašeni, zbunjeni, poput svih ostalih, pred političkom diktaturom i političkim terorom koji su doživljavali već u ratu, a koji se naročito rasplamsao u prve četiri poratne godine, svi, pa i kulturni i umjetnički stvaraoci, jednostavno su zašutjeli. No, agitpropi su ih spremno dočekali s upozorenjima, zahtjevima, pohvalama, kritikom. I dalje je u prvom planu bilo – uzdizati, hvaliti i razvijati ljubav prema svemu što dolazi iz boljševičkog tabora. Uz riječ ljubav odmah se dodavala riječ mržnja ali prema svemu što nije sovjetske provenijencije. Te dvije riječi pratile su uvijek jedna drugu – zanosno voljeti sve boljševičko, najčešće mrziti sve ostalo, uključujući cijelu prošlost čovječanstva i sve što se nalazi izvan sovjetskog bloka. Riječ ljubav vezala se uz jedinog čovjeka, jedino živo biće, »velikog Staljina«. Inače se vezala uz partiju, uz ideologiju, uz herojstvo, uz »uspjehe«, uz riječi, uz imaginarne pojmove koje je nudila partija.

Riječ mržnja, nova i neobična za kulturu i umjetnost, bila je isto toliko česta kao i omiljena riječ umjetnosti-ljubav. Od pravnih i zakonodavnih akata, raznovrsnog tiska, do partijskih dokumenata, svugdje je susrećemo; fraze kao »samo s mržnjom pobjeđujemo neprijatelja«, »treba mrziti«, »potrebno izraziti silnu mržnju prema...«, itd. Pobjeda partije učvršćivala se prisilom i pozivanjem na negativne emocije.

Kako baštinjena hrvatska kultura i umjetnost nisu bile za tu svrhu pogodne, prevodila se masovno nova sovjetska dirigrana »umjetnost«, uvozili su se sovjetski filmovi, snimani i do pet verzija, kako bi u posljednjoj uspjeli donekle odgovoriti zahtjevima boljševičke partije. Tako je još i 1950. godine od 304 prikazivana filma njih 156 bilo sovjetskih, plus 15 iz istočnoeuropskih zemalja, iako nije više bilo uvoza iz istočnog bloka, a 49. godine, dakle, nakon Rezolucije Informbira, od 108 uvezenih filmova bilo ih je 58 sovjetskih i 2 iz istočnoeuropskih zemalja. Godine 1948. od 122 uvezena filma 97 ih je iz SSSR i 11 iz istočnoeuropskih zemalja, a to je godina Rezolucije Informbira.²⁵ A usporedo s uvozom sovjetskih filmova prevedena je 1949. godine i knjiga »Iz sovjetske kinematografije«, tužan dokument vremena.²⁶

Taj zbornik eseja, članaka, kritika, izišao je u Biblioteci komisije za kinematografiju Vlade NR Hrvatske. Iz njega su morali učiti budući hrvatski filmski stručnjaci. Među ostalim, tu možemo pročitati: »Tvoja odluka, družo Staljine, i odluka CK SKP(b) duboko je i svestrano otkrila idejno političke i stvaralačke pogreške u našem radu, naš lakoumni i neodgovorni odnos prema vašim zahtjevima, našu nebrigu i bezbrižnost u odnosu prema njihovom idejno-političkom sadržaju, naše pomanjkanje potrebne kritike, našu slabu želju da duboko proučimo djelo kojeg smo se prihvatili.« Pa dalje: »(...) jamčimo vam, družo i učitelju da će pravedna kritika..., uradit ćemo sve da stvaramo filmove

²⁵ Vidi bilješku 1.

²⁶ *Iz sovjetske kinematografije*, Zagreb, 1949., 16 i 17.

dostojne velike Staljinske epohe, filmove koji slave moć naše socijalističke..., filmove koji će opjevati sjajne sovjetske ljude..., (...) jamčimo vam, družo Staljine, da će sovjetski umjetnici, rukovodioci i trudbenici sovjetske kinematografije opravdati povjerenje..., (...) tvrdo smo uvjereni u pravilnost puteva, činiti ćemo sve kako bi mogli ponovo čuti riječ podstreka od naroda, partije i od Vas, dragi družo Staljine« itd.²⁷

Termini kao: visoka idejnost umjetnosti, najtipiskije crte karaktera, vruća vjera u pobjedu, beskrajna odanost, odvažnost, heroizam, slavna boljševička partija, oštar ali pravedan prijekor, jarko i istinito odražava stvarnost, pravilna linija, kulturno (tj. političko) uzdizanje itd. preplavit će i naš tisak i časopise. Vlastite stavove i razmišljanja zamijenili su citati iz sovjetskih časopisa i tiska i formulacija samog Staljina. Jer za našu je partiju boljševička partija posjedovala istinu i bila njena inkarnacija. Preuzimalo se od nje sve, njezina teorija i njezina praksa. Preko mass-medija, tiska, filma, izdavačke djelatnosti, kazališta, glazbe, radija, raznoraznih predavanja koja su se morala obavezno posjećivati, nastojalo se uliti ili bolje prenijeti na narodne mase »oduševljenje« i »ljubav« za sve što dolazi iz Sovjetskog Saveza. Tu ljubav i oduševljenje dijelili su sami članovi partije, i mržnju na sve ne-sovjetsko.

Suprotno navedenim epitetima kojima se ukrašava sovjetska »umjetnost«, pojavljuju se izraz s negativnim značenjem za sve ono što nije sovjetsko ili sovjetskog lagerskog: »moralni raspad«, »pesimizam«, »agonija«, »bezizlaznost«, »ideološki otrov«, »rasulo«, »raspadanje«, »ludilo«, »cinizam«, »čorsokak«, »kriminal«, »psihopatologija«, »bolesnici«, »sterilnost«, »jalovost«, »pomanjkanje vjere u sutrašnjicu«, »mračni svijet nagona i strasti«, »krvi i kriminala«, »izgubljeni«, »usamljeni«, »kažnjenici«, »brodolomci«, »lažan«, »iznakažen« i tome slično. Lijepiti ih uz sve što nije boljševičko značilo je prihvatiti »dosljedan realistički metod« (Radovan Zogović), što je značilo dati najcrnju sliku građanskog društva i njegovih vrijednosti nasuprot hvalospjevima i glorifikacijama svega što je sovjetsko.

U godini 1948. još se cjelokupna kultura i umjetnost dijeli na kapitalističku, dakle, »negativnu«, »lažnu« i »nazadnu« proizvodnju, i socijalističku, dakle, pozitivnu, istinitu i naprednu. Na tim klasifikacijama ostat će se do 50-ih godina. Vjeko Afrić, glumac, režiser i direktor Visoke filmske škole u Beogradu, reći će: »Istinski pozitivni junaci mogu se prikazivati samo u zemljama socijalizma, gde umetnici naoružani naukom marksizma-lenjinizma poznaju zakone društvenog razvitka i prema tome mogu da zađu u duboke analize događaja i karaktera i da osete težnje i osećanja širokih narodnih masa. (...)« A zatim: »Sovjetski umetnici su pravilno i duboko shvatili ideje komunizma, ideje besklasnog društva, a shvatili su i čitavu borbu za postignuće tog cilja. Partija Lenjina i Staljina, koja vodi Sovjetski Savez gigantskim koracima u svetlu budućnost komunizma, okupila je borce na polju filmske umetnosti.«²⁸

Filmom se obraćalo najviše širokoj publici pa su joj se nudili tipovi boljševika, čovjeka-diva, tipovi udarnika, novatora, kolhoznika, crvenoarmejaca, heroja revolucije, sve likovi »visoke idejnosti«, »idejne principijelnosti«,

²⁷ Isto.

²⁸ Vjeko Afrić, Kuda ide francuski film, *Film 6–7/1948.*, 63–64.

»nadahnuti velikim idejama Lenjina i Staljina«, za koje nema »egocentrizma« ni »odvojenog ličnog života«, jer »život sovjetskog čovjeka teče u okviru celog društva i naroda, u okviru života koji osvetljava sudbinu svakog pojedinca« i »uči sovjetskog čovjeka da bude bodar, pun života, da bude predan svojoj otadžbini, da veruje u pobjedu i uspjeh svog dela, da se ne plaši prepreka i da bude sposoban da ih svlada.«²⁹

Afrić će ponosno dalje napisati: »A milionski brojevi posetilaca sovjetskih filmova kod nas jasno pokazuju koliko naša Partija vodi brigu da se najširi slojevi našeg naroda upoznaju sa sovjetskom filmskom umetnošću, da osete veličinu radnog i borbenog heroizma sovjetskih ljudi, da shvate snagu socijalističkog patriotizma, gde zemlja i narod ne predstavljaju apstraktni i mistički pojam, već svakodnevnu stvarnost, ispunjenu teškim borbama i naporima na izgradnji i opštem socijalističkom programu. Naša shvaćanja i naše divljenje sovjetskom filmu postaje još veće jer je prihvaćeno našom opštom ljubavlju prema Sovjetskom Savezu, našom neizmernom odanošću Partiji Lenjina i Staljina.«³⁰

Kada se na Zapadu bori za slobodu mišljenja, govora i umjetničkog stvaranja, onda se zdušno pozdravlja i podržava ta borba. No, najnezatniji takav vjetrić na istoku odmah se okarakterizira kao »štetan i reakcionar«, iako se ustvari o takvim vjetrićima ne može ni govoriti. Časopis *Film* donosi Timotijevićev članak s Konferencije za slobodu informacija u kojem se kaže da sovjetska, jugoslavenska i druge delegacije zemalja narodne demokracije stoje na stanovištu da »prava« i »slobode« informacija (tiska, radija i filma) moraju biti vezane i uz »izvesne dužnosti«. Dužnost im je »služiti zajednici, a ne interesima pojedinca«, služiti »miru, a ne sejanju razdora i mržnje među narodima«, služiti »istini«, a ne »širenju laži i kleveta«. Informacije moraju uživati »najveću slobodu«, koja neće biti »ograničena ničim drugim do njihovom odgovornošću pred narodom, ali koja svakako mora biti ograničena tom odgovornošću.«³¹

Boljševička partija, a prema njoj i partija na našim terenima, obraćala se isključivo širokim narodnim masama, netom opismenjenima, polupismenima ili pismenima, prosvijećenima ili poluprosvijećenima, kojima je obećavana »raspjevana budućnost«. Obrazovane slojeve i intelektualce, koji se nisu našli u njenim redovima, smatrala je reakcijom pa ih je mrzila i progonila, jer ih se ipak bojala usprkos jakom državnom aparatu. Antun Biber, na drugom kongresu hrvatskih komunista u svom referatu o agitaciji i propagandi, kaže da je za potrebe širokih narodnih masa izdan velik broj marksističke literature, znanstveno-popularnih knjiga, stručnih, privredno-prosvjetnih i beletrističkih, domaćih i stranih. Koliko knjiga »ide u narod« i koliko naši radni ljudi »traže knjigu«, pokazuje broj od 2.168.163 primjerka samo marksističke literature u razdoblju od 1945. do 22. listopada 1948. godine. Ali to još nije dovoljno. Još treba poštiti kontrolu izdavanja, orijentirati izdavačku politiku isključivo

²⁹ Aleksandar Vučo, Ostvarenje sovjetske kinematografije, *Film* 6-7/1948., 8.

³⁰ Vjeko Afrić, op. cit., str. 64.

³¹ Dimitrij Timotijević, Filmski žurnali na konferenciji za slobodu informacija, *Film* 6-7/1948., 70.

prema »potrebama socijalističkog odgoja radnih masa« i potrebama sela. A književnosti i umjetnosti predstoji oštra borba na idejnom i ideološkom planu, zaključio je Antun Biber.³² Partija i partijski aktivisti su nezadovoljni. Hrvatski kulturni radnici i umjetnici također su nezadovoljni. Oni vjeruju da su do kraja vjerni ideologiji i da je provode u djelo u njezinu najčistijem obliku. Kada listamo tadašnje časopise (*Hrvatsko kolo, Republiku, Djelo, Izvor, Film, Filmsku reviju, Kulturni radnik, Kazališni list*), te dnevne listove koji nisu baš bili brojni (*Vjesnik, Borba*), čini nam se da su svi pisali isto, na isti način, donosili iste prijevode.

Glavni književni časopis *Republika*, 12 brojeva iz 1948. (urednici: Marin Franičević, Vjekoslav Kaleb, Slavko Kolar, Gustav Krklec, Novak Simić, odgovorni urednik M. Franičević), svi odišu istim duhom. Uza sva nastojanja da časopis bude što književniji nije bilo lako izbjeći ideološku jednostranost. Glavni beogradski ideolozi donose se na prvim stranicama: Radovan Zogović, Jovan Popović, Čedomir Minderović, Milovan Đilas, te prijevodi sovjetskih socrealističkih pisaca i teoretičara. Ponavljaju se zadaci književnosti i književnih radnika: književnost mora biti izraz novog života, napora, »pobeda i stremljenja našeg čoveka iz najširih narodnih slojeva«, kaže Č. Minderović. Samo pod tim uvjetima ona se može nazivati književnošću i umjetnošću.³³

Iako hrvatski književnici nisu potpuno utonuli u šutnju, objavljivali su, trudili su se mnogi od njih, sve je to centralnom partijskom vrhu u Beogradu bilo premalo i beznačajno. U referatu se dalje kaže kako je karakteristično da je, od ukupno pedesetak posebnih knjiga objavljenih od prvoga kongresa književnika do danas, još dobar broj »dela koja su napisana ranije, do rata«. No, pored toga, postoji čitav niz pisaca – komunista, koji su »vrlo malo, ili nimalo objavili ne samo od prvog kongresa do danas, nego i od ranije, od oslobođenja«.³⁴

Autor dalje naglašava da ni po intenzitetu, ni po kvaliteti, ni po tematici, sadržaju, umjetničkom (čitaj ideološkom, Z.K.) dometu, radovi ne zadovoljavaju i zaostaju, jer »u nedovoljnoj meri odražavaju taj život i razvoj i vrlo malo, svojim sredstvima, utiču na njega«.³⁵ Ta ocjena ne vrijedi samo za roman, za pripovijetku i poeziju. To vrijedi, tvrdi autor, i za dramsku književnost, za »književni i kritički esej«, za filmski scenarij, za »esejističku, kritičarsku i recenzentsku literaturu i publicistiku«. Zato su »Osamljenici« Petra Šegedina i neke pjesme Vesne Parun prošle bez »napada« koji bi »zaslužili«.

Partijski vrh, preko svoga glasnogovornika Č. Minderovića, izražava svoje nezadovoljstvo zbog časopisa. Njihov osnovni nedostatak »pored ostalih«, sastoji se u tome što »nemaju kritičkih i recenzentskih priloga«, što su manje više »uspeli ili neuspeli zbornici bletrističkih«, manje više umjetnički »uspelih ili neuspelih priloga«, a trebali bi biti »kulturnoknjiževne tribine koje vaspri-

³² Antun Biber, Referat na Drugom kongresu KPH, 21–25.XI.1948., 153–154.

³³ Čedomil Minderović, O neposrednim zadacima naše književnosti i naših književnih radnika, *Republika* 1/1948., 2–3. Referat održan na sastanku plenuma uprave Saveza književnika Jugoslavije, u studenome 1947. u Beogradu. Prvi kongres bio je 1946.

³⁴ Isto.

³⁵ Isto, 3–4.

tavaju«, koje »izoštravaju« »borbu za idejnu čistoću«, »teoretsko-umetnička shvatnja«, te »umjetnički izrađen« »sadržaj i tendencije« razvitka naše stvarnosti, našeg društva i naših ljudi.³⁶

Starijim piscima teško se bilo uklopiti u okvire partijske ideologije. No, kako su nam usmeno rekli Milan Selaković i sam Marin Franičević, koji je bio zadužen da bdije nad idejnom čistoćom i partijnošću u književnosti, neovisno jedan od drugoga: »Vrijeme je bilo takvo i moralo se.« Kako je sa »starima« išlo teže, Marin Franičević morao je okupljati mlade, partiji sklone buduće pisce, odgajati ih u duhu partijnosti i idejnosti, a drugima pomagati da »uvide svoje slabosti i promašaje«. Hrvatski pisci, po mišljenju beogradskog vrha, nisu zadovoljavali usprkos svim naporima pa je treći broj *Republike*, ožujak 1948., bio oštro napadnut iz Beograda, čak se i Vladimir Bakarić morao javno na njega osvrnuti i oštro ga napasti.

Što se zamjera tom broju? Za beogradski partijski vrh iz tog broja izbijaju »dekadentni, besprincipijelni i formalistički stavovi« i od uvoda do feljtona upravo »vrve« u svim priložima. Uz to prati ih ideološka zbrkanost, nedosljednost, formalizam, zastranjenost, iako možda nehoteična, neshvaćanje i izrazito iskrivljavanje zbivanja i pojava, izvjestan žalac prema »našoj stvarnosti«, prema današnjoj književnosti, posebno vidljiv u nekrologu Vladimira Filipovića Albertu Bazali.

Sam odgovorni urednik inkriminiranog broja časopisa Marin Franičević opravdava se Centralnom Agitpropu u Beogradu, Zogoviću, Minderoviću, Đilasu, Popoviću, obećava da takvih drastičnih zastranjenja više neće biti, da će se sve to ispraviti, da će takve negativnosti oštro žigosati, da će prevladati ideološka čvrstoća, borbenost, određenost i pravilna usmjerenost i pisaca i redakcije, da kritika još nije zapazila pozitivna ostvarenja naših rukovodilaca, Tita, Kardelja, Đilasa, što će vrlo brzo ispraviti, da će cjelokupna književnost i umjetnost od sada biti u službi partije i njene ideologije.³⁷

Drugi hrvatski književni časopis *Hrvatsko kolo*, u izdanju Matice hrvatske (urednici: Slavko Kolar, Petar Lasta, odgovorni urednik Marijan Matković), iako je bio brižno pripreman da izbjegne sudbinu napadnute *Republike*, bio je oštro napadnut od nekih hrvatskih pisaca. Uza sva priznanja koja mu odaju jedan i drugi pisac, ostvareni postavljeni zadaci, smišljen plan, urodio plodom, snažno i uvjerljivo, sjaju svijetu divoski simboli, solidarnost, bratstvo, novi pogledi itd., ima dosta neoprostivih i neshvatljivih propusta. To su zbrkan i smušen člančić uza stogodišnjicu komunističkog manifesta, gdje »neke fraze« nemaju mjesta, drugdje se pojavljuju netočnosti izražavanja i izmišljanja koja ne odgovaraju istini, pomanjkanje principijelnog stava, pa više isticati važnost SSSR-a, vjera u narod, u slobodu, u Komunističku partiju, još punije izraziti, itd. Svi ti propusti i nedostaci moraju se što prije ispraviti.³⁸

Cjelokupna kulturna i umjetnička baština, i svjetska i hrvatska, našla se pod udarima komunističke ideologije sovjetskog modela koji su hrvatski intelektual-

³⁶ Isto, 5.

³⁷ Marin Franičević, Uvod u diskusiju o našim časopisima, *Republika* 1/1948., 10–11.

³⁸ Josip Barković, *Republika* 6/1948., 560–561; Šime Vučetić, *Republika* 6/1948., 572–574.

ci, milom ili silom, morali prihvaćati, prenositi, propagirati. Od filozofije, muzike, likovne umjetnosti, kazališta, filmske proizvodnje, do muzeja, arhitekture, građevine, sve je potpadalo pod »visoku idejnost«, »zdravu idejnost«, »bogatstvo i dostojanstvo stvarnosti«, kakve rađa samo »monumentalna umjetnost socijalističkog društva«.³⁹

Kada je riječ o arhitekturi, navedimo nekoliko stavova koji su se preko Nevena Šegvića unosili među naše arhitekate i građevinare.⁴⁰ Sva dosadašnja arhitektura temeljila se na »krivim nearhitektonskim nedruštvenim pretpostavkama«, na »besprincipijelnosti i bezidejnosti buržoaske stvarnosti«, na pomanjkanju »harmonije između industrije i arhitekture«, na arhitektonsko-tehničkom automatizmu i formalizmu. Andre Mohorovičić govori nešto blaže o arhitekturi SSSR-a nakon revolucije, kao »izražajnijem govoru cijelog naroda«, kao »umjetničkom shvaćanju i osjećanju najširih narodnih masa« što dovodi do »oštrg razvojnog dikontinuiteta«.⁴¹ Takve se formulacije nisu dopale Nevenu Šegviću pa je odmah zatražio širu partijsku diskusiju koja bi razdvojila pravilne od nepravilnih stavova, kritički ih ocijenila, jer mu se stav A. M. učinio – pogrešan, površan, nedijalektičan, koji vodi do krivih zaključaka i zabluda. No, i stavovi N. Š. će se nakon 1951. promijeniti gotovo do suprotnosti onima iz 1948.

Filozofija je za komuniste predstavljala posebnu opasnost koju je trebalo onemogućiti. I za to su se vrlo brzo našli teoretičari među mladim skojevcima i komunistima Predrag Vranicki, Rudi Supek i drugi, uz obilne prijevode sovjetskih teoretičara.⁴² Formulacije su sljedeće: Lenjin zadao uništavajući udarac suvremenom idealizmu, sve brže truljenje i raspadanje buržoaske filozofije, reakcionarna dogma, filozofsko mračnjaštvo, jaz između napredne znanstvene spoznaje i filozofskog idealizma, vuče misao natrag, ideološki otrov, bestidniji, ogorčeniji i hazardniji kočenje znanstvenog progressa, ne prezajući pred podmetanjima, ne gnušajući se itd. A sve to je opasno logičnome mišljenju.

Uza sve to idu još: mistika, iracionalizam, veličanje životinjskog instinkta, fideizam, lukavština, sofistička pozlata, docvalost, degeneracija, logičke akrobacije, mnogobrojni mračnjaci, tetoviranje, naklapanje, bijedna grimasa nemoći, mračne namjere, klevete, laži, prijevare, zahrđali sanduci, pseudopojmovi, pseudosušenja, pseudoproblemi, mudrolije, opskurnost i sl.

Suprotno svemu tome izdiže se sovjetska filozofija kao: najveća i najslobodoljubivija, najnaprednija, najpravednija, najjača, najviši ideali čovječanstva, a sovjetska stvarnost kao: izvor sreće cijelog čovječanstva, ostvareno čovječanstvo, ostvaren slobodan čovjek, najjača zemlja na svijetu, najpravednija, najnaprednija itd.

Isti ton, isti rječnik, isti stavovi, sve je bilo isto i u ostalim časopisima, tjednicima i dnevnicima: *Djelu, Kulturnom radniku, Vjesniku*. Tako se pisala i prevedena literatura. Brojne književne i druge delegacije odlazile su u Sovjetski

³⁹ Ervin Šinko, Premiera »Ruskog pitanja« Konstantina Simonova, *Republika* 2/1948., 188.

⁴⁰ Neven Šegvić, Neka pitanja nove arhitekture, Zablude i krize kapitalističke arhitekture, *Republika* 5/1948., 443, 444, 445.

⁴¹ Andre Mohorovičić, Analiza razvoja arhitektonskog oblikovanja naroda SSSR-a, *Republika* 7–8/1948., 152.

⁴² Boris Bihovski, Staračka nemoć buržoaske filozofije, *Republika* 6/1948., 539–540.

Savez da sve to nauče, da izaberu najbolje knjige za prijevode, da vide, kopiraju, prenose, organiziraju, izraze, upiju kriterije, da budu uvjerljivi, da iziđu iz individualističkih raspoloženja, iz subjektivizma, da veličaju sve što je sovjetsko i sovjetske proizvodnje na bilo kojem planu. Pa zaključimo.

Godina 1948. i dijelom 1949. bile su godine u kojima su se ideologizacija i bolševizacija hrvatske kulture i umjetnosti već dobro ukorijenile. Istina, morale su biti izložene jakom pritisku i beogradskog vrha i hrvatskih partijskih krugova. Jako se udaralo na emocije. Veličalo se sve što je sovjetsko, a razvijala se mržnja prema svemu što je zapadno, istinski demokratsko.

Metoda je bila sovjetska – metoda straha i terora, bilo fizičkog, bilo psihičkog, dobro provjerena u dugogodišnjoj sovjetskoj praksi. Poput svijeta, htjelo se izbrisati cijelu prošlost i pripisati joj sve crno i negativno, od najbeznačajnijih do najkrupnijih stvari. Sve to pomoću povjerljivoga, indoktriniranog i poslušnoga partijskog kadra školovanog u Sovjetskom Savezu. Između dvije krajnosti – ljubavi i mržnje, a obje prožete strahom za golu egzistenciju, nije bilo trećega. Sve drugo nadovezuje se na te dvije kategorije: prijevodi u udžbenicima za sve škole i svaku dob, prijevodi stručne literature, beletristike, uglavnom iz sovjetskog perioda, poezija, muzika, film, izložbe, i sve ostale kulturne i umjetničke djelatnosti. Važan oblik bolševizacije, i ideologizacije, izvršavao se putem predavanja, obveznih za sve. Idejnost i partijnost morale su se provoditi »mačem i perom«.⁴³

Iako je sukob jugoslavenskih komunista s SKP(b)-om uslijedio već početkom 1948. godine, a polovicom 1948. izglasana je Rezolucija Informbiroa, ipak je kroz kulturu i umjetnost bilo u prvom planu isticanje vjernosti sovjetskoj partiji, njezinu dogmatizmu, totalitarizmu, kao najsavršenijim društvenim sustavima. Uz vjernost isticala se ljubav za sve što je sovjetsko, ljubav prema velikom sovjetskom vođi Josipu Visarionoviču Staljinu. Ti osjećaji i stavovi prožimaju još cijelu 1949. godinu, prenose se u pedesetu i pedesetprvu godinu, ali tada pomalo počinju jenjavati. Jer svim se sredstvima nastojalo dokazati da je jugoslavenski partijski vrh bio krivo optužen, jer vjernost sovjetskoj ideologiji nije ni u jednom trenutku došla u pitanje.

SUMMARY

BOLSHEVIZATION AND IDEOLOGICAL TRANSFORMATION OF THE CROATIAN CULTURE AND ARTS IN 1948

The bolshevization and the ideological transformation of political, economic, and cultural life in Croatia had its roots in the Communist party itself. This process began to develop during the Second World War and increased by the end of the war. It reached its peak in 1948 and continued to be marked in subsequent years of the communist domination. The article shows how, in spite of an infusion of ideology into culture, the party was never satisfied with this achievement in culture.

⁴³ Gustav Krklec napisao je nekrolog Jovanu Popoviću pod naslovom »Mačem i perom«, hvaleći ga da se mačem i perom borio za provođenje ideja partijskog vrha.